

A környezeti edukáció jogi, szociológiai és jogszociológiai olvasatban

A környezetvédelem és az oktatás összefüggéseire számos tanulmány, tudományos munka hívta fel a figyelmet az utóbbi évtizedekben. Tágabb kitekintéssel a természeti és az épített környezet tiszteletére nevelés ennél jóval régebbre nyúlik vissza: nagyjából a 19. századra. Legalábbis Magyarországon. Más földrészek lakói ennél csak később részesültek a környezeti nevelés vívmányaiban. Az afrikai kontinensen vagy Ázsia sok országában még ma sem fordítanak kellő figyelmet a zöld gondolkodásra, a zöld viselkedésre nevelésre.

A jogszabályi háttér hiányosságai, valamint a lokális politikai súlyok háttérbe szorítják a környezeti nevelés igényét. A hatalmi politizálás elveszi a figyelmet a pillanatnyi érdekeket nem szolgáló emberi értékektől. A jogi normatív háttér azonban nem minden. Egy tisztán jogtiszteletre építő állam is megfoszthatja a társadalmat az önálló gondolkodástól, a környezeti és egyéb releváns emberi jogi értékek valorizációjától. A jog tehát fontos, de nem minden.

A nyerő-nyerő modell átültetése a környezeti nevelésbe

A jogi szabálytömeg végrehajthatósága determinálja a valós jogot. Ez utóbbi azonban semmiképp sem a normatív massa mennyiségének függvénye. A joghoz közelítő, helyben alkotott normák – mint például a környezeti nevelési programok – jogszabályi felhatalmazáson kell alapuljanak, de a professzionális jogalkotást – és kivált így van ez a környezeti nevelés esetén – pedagógusszakmai hozzáértés kell kiegészítse. Ebben ma Magyarországon nincs hiány.

A környezeti nevelés nem feltétlenül függ az adott jogrend típusától, de bizonyos fokú demokratikus működés mindenképp szükséges ahhoz, hogy az állam elismerje és beemelje védőbástyái mögé a társadalom és az egyes lakosok számára fontos, hosszabb távon érzékelhető szükségleteket. Így az élettelen és az élő környezet, az állatok és a növények, valamint az élvezhető föld, víz és levegő materializálható, azaz fizetőszközben kifejezhető kincssé válik, melyet már nemcsak a lakosságnak, de az államnak és az államok közösségének is oltalmazni kell.

A környezetvédelmi törvényünk 4. §-a által használt „élővilág”-ba nem minden felfogás szerint számít bele az ember. Ezen felfogás az ember számára kötelességként írja elő a környezeti elemek védelmezését, kíméletét, de nem számol az emberrel mint ezen elemek legfőbb haszonélvezőjével és elválaszthatatlan alkatrészével. Az emberközpontú környezetvédelem számára nemcsak az ember mint élőlény fontos, hanem az egyes ember és a közösségek személyes érintettsége és érdekelttsége is. Ebben a képben tehát az ember mint érdekvezérelt létező jelenik meg. A környezeti nevelést praktikus az ember igényei, szükségletei szempontjából megközelíteni. Ez a környezeti oktatási-nevelési modell egyfajta nyerő-nyerő modellként működhet: azaz nemcsak a környezet mint elvont tényező nyerhet, hanem ezáltal és emiatt a környezetvédelmet gyakorló ember is.

Ennek a nyerő-nyerő helyzetnek az alkalmazása emészthetőbbé és érthetőbbé teheti a diákok és a felnőttek számára is a környezettudatos magatartás valós és kézzelfogható

előnyeit. A valós jog – mint fentebb említettem – a jogi szabályok végrehajthatóságától függ. A nyerő-nyerő modell átültetése a környezeti nevelésbe éppen ezt a végrehajthatóságot könnyíti meg.

A környezeti nevelés helye a társadalomfejlődésben

A környezethez fűződő viszonyban megjelenő új, emberi értékek megakadályozzák, hogy az értékalapú társadalom fejlődése zsákutcába fusson. Ilyen új, emberi értékek tekinthető a jövő nemzedékek viszonyában a jövőbe tekintés, az addigi, jobbra múltba néző gondolkodásmóddal szemben (vagy mellett). A környezettudatosság és a fenntartható fejlődés a jelenben is elérhető jólétet és jóllétet eredményezhet. A környezettudatosság mint érték és a fenntartható fejlődés mint párhuzamos érték számos gyakorlati haszonnal jár: tehermentesíteni igyekszik a gazdaságot, zöld célok köré szervezi s így demokratizálja a társadalmat stb. Az újonnan nyert felismerések további ismeretek megszerzésének kiindulópontjául szolgálnak. A környezeti alapú fejlődés a fejlődés folyamatosságát biztosítja. A fejlődésnek azonban még ezer más útja van. Ilyen út a fogyasztóvédelmi alapállású szociális evolúció, vagy például az etnikai tolerancián, a vallási tolerancián vagy egyéb értékek tiszteletén építkező társas fejlődési rendszer.

A fejlődés különböző útjai szinte sosem jelentkeznek exkluzív jelleggel. A tolerancia, a környezetvédelem vagy például az említett fogyasztóvédelem, ha nem is egyenlő súlylyal, de egymással párhuzamosan, illetve egymást erősítve mutatkoznak. Kijelenthető, hogy az új, emberi értékekre felhúzott társadalmak vonzzák a hasonló értékeket, míg a környezetvédelmet elutasító, a fogyasztókat negligáló államok felemészítik a társadalmi mozgásteret.

A környezeti nevelés azokban az országokban ér el komoly sikert, ahol a környezetvédelem iránti nyitottság már eleve adott. Ez viszont azt jelentené, hogy a környezeti nevelés ott jut érvényre, ahol kevésbé van szükség tudatformálásra. Mindez a környezeti edukáció pesszimista kritikáját adja. A valóság ennél jóval változatosabb megközelítést enged. A környezeti nevelés számára elő kell készíteni a terepet. Ez a környezetvédelem terén elmaradottabb államok finánciális és tudáselvű támogatásával indulhat. A környezetvédelem egy előrehaladottabb fázisban kerülhet képbe. Csakúgy, mint a fogyasztóvédelem és a társadalmi-gazdasági verseny.

A versenyhelyzetével visszaélő állam nem a fejlettekre jellemző. A környezet elhanyagolása sem a haladó államokban tipikus. A fejletteknek le kell tudni hajolni egy iráni vagy észak-koreai típusú országhoz, és nem militáris megoldással, hanem a korrekt társadalmi működés lassú, de legális kialakításával kell célt érni. Ennek része a környezeti nevelés és a környezeti művelés a társadalom minden korcsoportjában, de kivált a gyermekek és a fiatalok körében. A környezeti információk szabad áramoltatása már a megreformált állam felelőssége lesz. Azé az államé, amelyet belülről kell megújítani, de külső segítséggel. A külső segítség csak akkor érhet célt, ha legális, tehát hogyha a segítséget nyújtó ország tiszteletben tartja a nemzetközi jogot, valamint a saját belső jogi szabályait, és a még képlékeny, átalakulóban lévő ország jogrendjét is. Hasonló helyzetről írta Platón (2008, 243. o.) a *Törvényekben*: „Most, hogy megszülettek a fiúk meg a lányok is, a következő lépésben nyilván a gondozásukról és nevelésükről kellene beszélnünk; e téma fölött nem lehet némán átsiklani, ám ha beszélünk róla, beszédünknek inkább felvilágosításhoz és intelemhez kellene hasonlítania, semmint törvényekhez. Hiszen otthon, a magánéletben, amikor nem mások szeme előtt van az ember, sok apróság történik velem, ami vágyai, gyönyöreire és fájdalmai folytán könnyen a törvényhozó törekvéseivel ellenkező következményekkel jár, s a polgárok jellemét túlságosan eltérővé teszi: ez pedig baj az állam szempontjából. [...] az írott törvények tekintélyét rontja, ha az emberek hozzászoknak, hogy a mindennapi élet apróságáiban a törvényekkel ellenté-

tesen éljenek; egy szó mint száz, törvényt hozni rájuk kétes vállalkozás, hallgatni róluk viszont képtelenség.”

Környezeti nevelés és jog

„Egy alkotmányos demokráciában a polgárok szabadságának részét képezi, hogy cselekvéseiket csak az általuk előzetesen megismerhető, a jogalkotás formalizált szabályainak betartásával alkotott szabályok korlátozhatják” – olvasható a 7/2005. (III. 31.) számú alkotmánybírói határozatban. Magyarország és a hasonló jogállamok számára egyértelmű, hogy a jogbiztonság a demokratikus működés szükséges feltétele. Környezetvédelmi okból is lehet korlátozni az állampolgárok jogait, de ehhez elengedhetetlen a jogi módusz igénybevétele. A környezeti neveléssel megteremthetők a lojális környezetijogkövetés alapjai, de ez nem jelenti, hogy „környezetvédelem” ürügyén akár az állam, akár a társadalomnak az állam által szabályalkotásra feljogosított tagjai rendeltetésellenesen is élhetnének szabályalkotási hatalmukkal. Azaz nem szabad az emberek környezetvédelmi beidegződéseit célszerűtlen vagy hamis célokat szolgáló rendelkezések realizálására felhasználni.

Csak a környezeti nevelés jogi háttérintézményeinek megalkotását követheti az iskolai környezeti nevelési programok kidolgozása. A jog nem ismerése a pedagógust, a szülőt és a diákot sem mentesíti. A jogi háttérintézmények az alkotmányból kiinduló közoktatási törvény és a felsőoktatási törvény, valamint az ezekkel együtt ható törvények, továbbá az ezeknek alárendelt, jobbára kormányrendeleti vagy miniszteri rendeleti szintű jogszabályok, és az ezeket kibontó-értelmező, valamint a jogi normákban foglaltakat megvalósító, a jogalkotási hierarchiában alacsonyabb szinten álló, de magas színvonalú és gyakorlati relevanciával bíró jogi vagy jogi jellegű normatív termékek.

A környezeti nevelés során a jogi formában megfogalmazott állami és társadalmi követelményeket a pedagógusok diákcentrikusan, a jogi és az egyéb természetű igények folyamatos összehangolásával adják át. Az ismeretátadás mozzanata révén juttatja kifejezésre a szabályalkotó az elvárásait, míg az ismeretek elsajátítása révén ér célzt az állami, önkormányzati, társadalmi, pedagógiai szándék. A célba juttatott üzenet ekkor még passzív: aktívvá akkor lesz, ha a megcélzott társadalmi csoportokból cselekvést vagy a negatív magatartástól való tartózkodást vált ki.

A gond az, hogy a környezeti nevelés a plebejusiskolákból lényegében kiszorul, míg az elitintézményekben – kellő materiális háttérrel – nagyobb előnyt élvez. És ezzel bekövetkezett a legrosszabb, ami a környezeti edukáció terén történhet: a szegényebbek és a szegregált kisebbségek nem jutnak hozzá a zöld információhoz és nem részesülnek környezettudatosságra nevelésben. Vagy legalábbis immel-ámmal. A környezetvédelem a később felsőoktatásba kerülő elitdiákok elititásává válik.

Környezeti nevelés „importáron”

A környezeti nevelés alapvető szükséglet. Nem az a természetes, ha egy ország nemzeti alaptantervéből és lokális tanterveiből hiányzik, hanem az tűnik adekvátnak, ha egy ilyen téren elmaradottabb ország önként kéri a külföldi szellemi tőkét. Ez a helyzet azonban a racionalista optimizmus túlzását jelentené.

A környezeti nevelésben tehát inkább csak a fejlettebbek kérik ki a legfejlettebbek tanácsát. Ezzel szemben éppen a kevésbé fejletteknek volna nagyobb szükségük az extraneus segítségre. A legfejlettebbek (és a fejlettebbek) viszont a gyakorlatban felismerik a meg nem fogalmazott igényt, és utat-módot keresnek a zöld szellemiség és az emberbarát környezetvédelmi attitűd exportjához.

A környezetvédelemben óhatatlanul is becsúsznak a szoros értelemben vett környezetvédelemtől idegen hatótényezők. A környezet – mint ember alkotta (azaz épített) és mint természeti környezet – az ember számos más, nem környezetvédelmi természetű céljainak is óhatatlanul hordozó közegévé válik. Az exportra szánt környezetvédelem „cso-magjába” más gazdasági-szociális relevanciával kódolt üzenetek is bekerülhetnek. Eppen ezért a környezetvédelemben hátrább lévő országok úgy kerülhetik el a vezetőik által is sokat hangoztatott és messze eltúlzott „nyugati elnyomást”, ha a zöld gondolkodás terén közérdekű önkéntes cselekvésre szánják el magukat. Ekkor ugyanis lényegtelené válik az exportra szánt környezetvédelem és a vele járó állami, gazdasági, politikai hozadék. A környezet mint az egyes ember környezete és a környezet mint egy ország lakosságának környezete mindig nagyobb fokú védelmet fog élvezni, mint a globális értelemben vett környezetvédelem.

Elmélet és gyakorlat a környezeti nevelésben

A környezeti edukáció jogszociológiai olvasata egyértelműen feltárja az érintett közösség belső problémáit is. A környezetvédelemre való fogékonyság nem kis részben belső, egy-egy közösségen belül formálódó képesség, amely, ha nem is azonos a közösség minden egyes tagjában, de kifelé, más közösségek felé viszonylag egységesnek látszó arculatot mutat. Ezért mondhatjuk, hogy egy ország környezetbarát vagy kevésbé az.

Az egyes polgár, aki helyben lakása révén érintetté és érdekeltté válik a környezettudatos életvitel elterjesztésében, jogszociológiai szükségből is összefogásra kényszerül lakóhelye, országa többi lakosával. Akkor is, ha ezek közt nemcsak helyi állampolgárok, hanem egyéb jogcímen ott élő lakosok is szép számmal találhatóak. Az állampolgárok együttműködése nyomán megjelennek a környezeti nevelés és oktatás helyi inspirációi. Az országos szabályozást ezek a lokális értékek hozzák valóságközzé. A nemzetközi együttműködés környezetvédelmi alapelve a közösségek közti relációkba hozza be az idegen, de nem inkompatibilis környezetvédelmi felfogást és ismeretet. A környezeti edukációnak tehát nemcsak az országos és helyi környezetvédelem megismertetése a feladata, hanem a nemzetek közötti kooperáció zöld vonatkozásait is integrálnia kell a környezetvédelem tanításába.

A környezeti nevelés jogszociológiája a társadalmi működés és a jog nagyobb fokú egymásra hangolása révén gátolhatja meg az elmélet és a gyakorlat egymástól történő eltávolodását. Az elmélet és a gyakorlat nem szükségképpen taszítja egymást. A lefektetett alapelvek megvalósulása azon múlik, hogy az elmélet és a gyakorlat elidegenedik-e egymástól annyira, hogy a gyakorlat új teoretikus alapok lefektetését tegye elkerülhetetlenné. A gyakorlat által átgyúrt szabálytömeg nem jelenti feltétlenül a korábbi elmélet halálát. Inkább valamiféle mozgó egyensúlyi állapotot eredményez, ahol a jogászszakma és a pedagógusszakma képviselői elfogadják és saját nyelvükre lefordítják a környezeti edukációban részesülő diákok és szülők prioritásait.

Kis hatalmi távközzel a plebejusiskolákban

Ferge Zsuzsa 1976-ban állította fel a kettős iskolarendszer – az elitiskolai és népiskolai rendszerek – elméletét *Az iskolarendszer és az iskolai tudás társadalmi meghatározottsága* című könyvében. A neves holland szociológus, Geert Hofstede és szerzőtársa

három évtizeddel később – inter alia – a kis hatalmi távközű iskolai szituációról és a nagy hatalmi távközű iskolai helyzetekről érkezett a *Kultúrák és szervezetek: az elme szoftvere* című könyvükben. A kétféle megközelítés nagyban rokonítható egymással, ugyanakkor eltérések is mutat.

„A haladó törekvések ellenére ma is [1976-ban] alig van olyan ország a világon, ahol ne lenne legalább bizonyos pontokon kimutatható, hogy a két rendszer (az elit- és a népiskolai) még nem találkozott teljesen össze” – írja Ferge Zsuzsa (1976, 35. o.). Majd így folytatja: „Az iskolára is érvényes, hogy a benne uralkodó gondolatok, illetve ideológia az uralkodó osztály gondolatai vagy ideológiája. Amikor az iskola az így megszabott keretet megpróbálja áthágni, akkor az uralkodó osztály azonnal reagál.” (Ferge, 1976, 37. o.) A múlt század hetvenes éveiben tett megállapítás ma úgy egészíthető ki, hogy az iskolai elitizmus és a plebejusiskolák szembenállása ma, ha lehet, még hangsúlyosabban érződik társadalmunkban. A probléma tehát nemhogy megszűnt volna, de átalakult és megerősödött, s néhol valamiféle történelmi-szellemi visszarendeződés jeleit is mutatja.

A gond az, hogy a környezeti nevelés a plebejusiskolákból lényegében kiszorul, míg az elitintézményekben – kellő materiális háttérrel – nagyobb előnyt élvez. És ezzel bekövetkezett a legrosszabb, ami a környezeti edukáció terén történhet – a szegényebbek és a szegregált kisebbségek nem jutnak hozzá a zöld információhoz és nem részesülnek környezettudatosságra nevelésben. Vagy legalábbis ímmel-ámmal. A környezetvédelem a később felsőoktatásba kerülő elitdiákok elittudásává válik. A környezetvédelem természettudományos, gazdasági és jogi oldalát kellő mélységben és megfelelő gyakorlattal illusztrálva az erőteljesebben képzett, majd magasabb végzettséget szerző kevesek ismerhetik meg igazán. A társadalmat belülről feszítő szembenállás így áttevődik a környezeti területen folytatott küzdelmek színterére is.

A Hofstede és szerzőtársa által vázolt, iskolai nagy hatalmi távköz arra utal, hogy a szülő-gyermek közti egyenlőtlenség a tanár-diák közti egyenlőtlenségben folytatódik. Ezzel szemben a kis hatalmi távköz esetén a diákok és a tanárok egyenlők, azaz a diákok például szabadon kérdezhetik oktatóikat (Hofstede és Hofstede, 2008, 89–90. o.). A környezeti nevelésben és a környezeti edukáció későbbi szakaszaiban a kis hatalmi távköz egyértelműen kedvez a környezetvédelem szellemi expanziójának. A fergei kettős iskolarendszerben az elitista intézmények jobbra a kis hatalmi távközrel dolgoznak, míg a „plebejusoknak” szánt intézményekben a nagy hatalmi távköz dívik. Ez utóbbi természetesen alkalmatlannak bizonyul a környezettudatosságra neveléshez.

A kis hatalmi távköz azonban áttehető lenne a „szegények” iskoláira is. Ehhez nem elsősorban jogalkotói szándék, hanem pedagógiai érzék szükséges. Kellő jogi szabályozottság elősegítheti és támogathatja mindezt, de szakmai elhivatottság és elkötelezettség is nélkülözhetetlen. A legjobb oktatók igyekeznek elhagyni a süllyedő hajót, és az elitista intézmények felé navigálnak. Mindez persze nem lenne akadálya annak, hogy a hátramaradtak, a szociális hátránnyal élők is megteremtsék maguk számára az elit szellemiségét, s így a magas szintű környezeti nevelést is. Az anyagi kondíciók hiánya mindenképpen érezteti hatását, de a plebejusiskolákban is létre lehet hozni kis hatalmi távközrel oktató, szakmailag hozzáértő tanári közösséget, ami nagymértékben elősegítené a szegregált diákok kiemelkedését és a társadalmi konfliktusok – így a környezetvédelemben tapasztalt tudati nehézségek – hosszabb távú enyhítését.

A felhozott hofstedei és fergei elmélet időben egymástól viszonylag távol keletkezett, de lényegi mondanivalójuk máig hat. De facto nem lehetett megszüntetni a kettős iskolarendszert: sem Magyarországon, sem másutt. A kis hatalmi távközrel végzett oktatási tevékenység sem jelentené, hogy elérkezett az edukáció fejlődésének csúcspontja. Igaz, a nálunk fejlettebbnek tartott országokban sem igen találkozánk tisztán kis hatalmi távközrel az oktatásban. A cél valójában nem a felállított modellek közti különbségtétel. Nem az, hogy meghatározzuk, melyik modell a jobb, majd pedig megkíséreljük megva-

lósítani. A modellek sorsa, hogy a realitásban keverednek egymással, és mindig az emelkedik ki, amelyik alkalmasabb a céljaink eléréshez. Ha a környezetvédelemre nevelés a konkrét cél, akkor el kell tudni fogadni azt a helyzetet is, melyben részben érvényre jut az elitizmus, részben pedig tekintélyelvű az oktatás. A hangsúly a „részben” szón van: ez fejezi ki az egyik vagy másik irányba történő elmozdulás beprogramozott lehetőségét.

Összegzés

A környezeti edukáció tartalma a tudomány mindenkori állásához igazodik, így a tanteremben előadandókat a tanítást végző naprakész frissítésben prezentálja. Ez a tudás egy aránylag állandónak tűnő jogi bázison alapul. Azaz a jog dinamikus állandósága a tudományos ismeretek átadását is elősegíti. A jog változásainak sosem az a célja, hogy a környezeti edukáció több vagy kevesebb információt közvetítsen, hanem az, hogy ennek a közvetítésnek megadja a biztonságos (jogbiztonságos) alkotmányos, törvényi és rendeleti alapjait. A jog feladata a környezeti edukációban tehát a tanítás szabadságának és a tanszabadságnak a maradéktalan biztosítása, nem pedig a környezeti ismeretek pontos körülírása. A jog akkor tölti be funkcióját helyesen, ha a jogi forma megadása mellett minél kisebb mértékben determinálja a szubsztantív tananyagot.

A jog szerepe nem lehet pusztán formális, de az alaki és az anyagi jog a környezeti edukációban főként a tanítás-tanulás rendezett kereteit szolgáltatja. A jog az oktatásban, s így az ökoedukációban is formalitásra rendezkedik be, ami nem jelenti a tartalmi kontroll teljes hiányát. Ilyen kontroll mindig jelen van, de akkor látja el adekváтан a funkcióját, ha észrevétlenül marad. A jogi kontroll az oktatásban nem az abszolút államot szolgálja, hanem a szociális működés jog nélküliségét és az ebből eredő társadalmi, szülőtanár, tanár-diák, diák-szülő kollíziók bomlasztó hatását hivatott megelőzni.

Irodalom

A környezet védelmének általános szabályairól szóló 1995. évi LIII. törvény.

Ferge Zsuzsa (1976): *Az iskolarendszer és az iskolai tudás társadalmi meghatározottsága*. Akadémiai, Budapest.

Hofstede, G. és Hofstede, G. J. (2008): *Kultúrák és szervezetek: az elme szoftvere*. VHE Kft., Pécs.

Platón (2008): *Törvények*. Atlantisz, Budapest.

Julesz Máté
SZTE, ÁOK, Népegészségügyi Intézet

A kulturális identitás metamorfózisai

Stuart Hall, a jamaicai származású, Nagy-Britanniában élő szociológus írásában a kulturális identitás kérdését elsősorban az e témával foglalkozó írások összegzésével, értelmezésével világítja meg. A kulturális identitás szorosan összefügg a nemzeti hagyományok, a nemzeti kulturális örökség kérdésével.

Hall maga is egy hagyományosan nagy kultúrával, s ebből fakadóan magas identitás-érzéssel bíró nemzet keretei között vált szociológus-kutatóvá. A jelenkor angol kulturális identitása írásának meghatározó élménye. Önmagának is fölteszi a kérdést: létezik-e ilyen? Mit is jelent ez?

Érdekes adalék az identitás témájához az is, hogy a szerzőről keresgélve találtam rá arra a honlapra, amelyik a Nagy-Britanniában élő nem fehérbőrű „angolokat” mutatja be – köztük találtam rá Stuart Hall életrajzára is.

A témát nem véletlenül választottam, hiszen meggyőződésem, hogy az iskolákban kibontakozó agresszió egyik oka a különböző identitású családi háttér ismeretének hiá-